

Türkiye’de Kırmızı Et Sektörünün Mevcut Durumu ve Çözüm Önerileri

Özge SAYGIN*, Nevin DEMİRBAŞ

Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü 35100 Bornova/İZMİR

*İletişim (correspondence): e-posta: saygin.ozge@outlook.com, Tel: +90 (541) 959 53 16

Gönderim tarihi (Received): 21 Ağustos 2017; Kabul tarihi (Accepted): 21 Eylül 2017

Öz

Kırmızı et, insan beslenmesindeki öneminin yanı sıra sosyal ve ekonomik fonksiyonları ile ülkelerin gelişmişlik düzeylerini de ortaya koymaktadır. Türkiye’de hem tüketim, hem de geniş bir üretim alanı yaratması itibarıyla kırmızı et sektörü ulusal ekonomi açısından önemlidir. Bununla birlikte, sektörün geri ve ileri bağlantılarında çözülmesi gereken sorunları mevcuttur. Türkiye’de canlı hayvan ve kırmızı et ithalatının sürmesi yapısal çözümler getirecek politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Canlı hayvan, kırmızı et, hayvan yetiştiriciliği, Türkiye

The Current Situation of Red Meat Sector in Turkey and Solution Recommendations

Abstract

Red meat also reveals the level of development of countries with its social and economic functions as well as its importance in human nutrition. The red meat sector is important for the national economy as it creates both consumption and a wide production area in Turkey. However, the sector has problems that need to be solved in downstream and upstream. The continuation of imports of live animals and red meat in Turkey reveals the necessity of policies to provide structural solutions.

Keywords: Livestock, red meat, animal husbandry, Turkey

Giriş

Hayvancılık sektörü Türkiye’de, nüfusun yeterli ve dengeli beslenmesi, kırsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi, tarımsal işsizliğin azaltılarak köyden kente göçün önlenmesi gibi ekonomik ve sosyal açılardan stratejik bir öneme sahiptir (Karagöz, 2009; Bayraç ve Çemrek, 2011).

Kırmızı et; insan beslenmesindeki öneminin yanı sıra coğrafi özelliklerinin büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığa elverişli olması, kültürel yapısı itibarıyla Türkiye için ayrı bir önem taşır.

Bu çalışmanın amacı kırmızı et sektörünün mevcut durumunun ve son on yıldaki (2007-2016) sorunlarının ortaya konulmasını ve çözüm önerilerinin getirilmesini sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle hayvancılık sektörünün ve işleme sanayiinin yapısına yer verilmiştir. Hayvancılık sektöründe kırmızı et tüketiminin önemli kısmını karşılayan büyükbaş (sığır) ve küçükbaş hayvanlar kapsama alınmıştır (HAYGEM, 2015).

Türkiye’de Hayvancılık Sektörünün Mevcut Durumu

Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvancılık İşletmelerinin Yapısı

Türkiye coğrafi özellikleri bakımından hayvan yetiştiriciliği için önemli bir potansiyele sahiptir. 1970’li yıllara kadar hem büyükbaş hem de küçükbaş hayvan

yetiştiriciliğinin önemli bir bölümü, yerli ırklarla ve doğal otlaklarda yapılan mera hayvancılığı şeklindedir. TÜİK ’in 2001 yılında yapmış olduğu tarım sayımı sonuçlarına göre %30 azalan çayır-mera alanları 14.6 milyon ha civarındadır (TÜİK, 2017e). Günümüzde, mevzuatla alınmaya çalışılan bazı önlemlere rağmen, çayır-mera alanları yetersiz durumdadır.

Et hayvancılığı, büyük meraların veya ucuz yem hammaddesi üretimiyle büyük arazilerde ekstansif ve etçi ırklara dayalı olarak yapılabilmektedir. Türkiye’de ise kırmızı etin önemli kısmı sütü veya kombine verimli ırklardan elde edilmektedir (DPT, 2014). Hayvancılık, küçük ölçekli işletmelerde ve bitkisel üretim faaliyeti ile birlikte yapılmaktadır (Saçlı, 2010). TÜİK verilerine göre; 2017 yılında 1-4 baş arası büyükbaş hayvanı olan işletmelerin oranı yaklaşık %60’dır. Küçükbaş hayvancılık işletmelerinde ise 20-49 baş arası hayvanı olan işletme oranı %25.3, 150-299 baş arası hayvanı olan işletme oranı ise sadece %5.6’dır (TÜİK, 2017a).

Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı

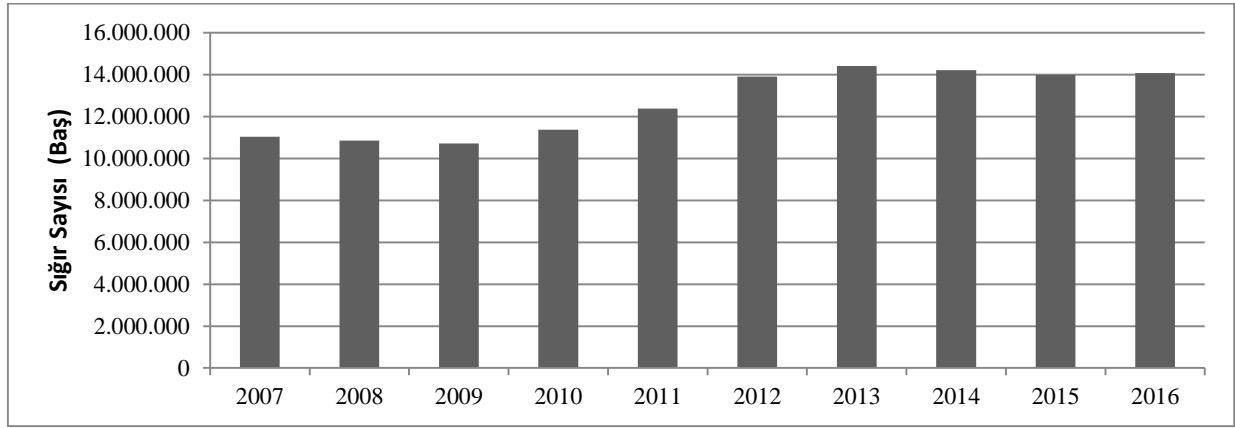
Türkiye’de hayvan varlığı pek çok AB ülkesine göre daha fazladır. 2007-2016 verilerine göre Türkiye, AB sığır varlığının %12’sini bulduran Fransa ve Almanya’dan sonra üçüncü, manda varlığının %25’ini

barındıran İtalya'dan sonra ikinci sıradadır (DPT, 2014; FAO, 2015).

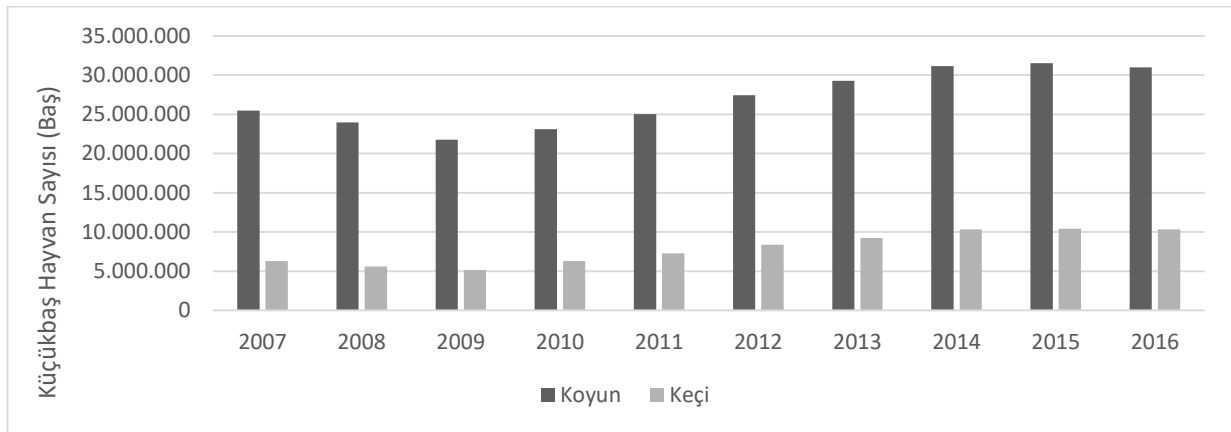
Türkiye'nin büyükbaş hayvan varlığının tamamına yakını sığırdan oluşmaktadır. 2007 yılında 11 milyon 36 bin baş olan sığır sayısı, aynı yıl yaşanan hayvancılık krizinden sonra 2008-2009 yıllarında azalmış ve 2009 yılında 10 milyon 724 bin başa gerilemiştir (HAYGEM, 2015; TÜİK, 2017f). Kriz sonrası izlenen politikalarla 2016 yılında 14 milyon 80 bin baş sığır varlığına ulaşılmıştır (Şekil 1).

Küçükbaş hayvan varlığının önemli kısmı ise koyundan oluşmaktadır (Taşkın ve ark., 2013). 2007 yılında 25 milyon 462 bin baş olan koyun varlığı, 2009 yılında 2007 yılına göre

%14.6 azalarak, 21 milyon 750 bin başa kadar gerilemiştir. Keçi varlığı 2007 yılında 6 milyon 286 bin baş iken, 2009 yılında % 18.4 azalarak 5 milyon 128 bin başa gerilemiştir. Koyun ve keçi yetiştiriciliğine verilen destekler, özellikle Çanakkale ve İzmir illerindeki Damızlık Koyun Keçi Yetiştirici Birliklerinin kurulması ve etkin çalışmasının yanı sıra 2007 yılından itibaren Bakanlık tarafından başlatılan ıslah projeleri ve keçi sütünün yararları hakkında medyada çıkan haberler talebi arttırmış ve 2016 yılında keçi varlığı 10 milyon başı, koyun varlığı ise 30 milyon başın üzerine çıkmıştır (Şekil 2).

Şekil 1. Türkiye'de büyükbaş hayvan sayıları (baş)
Kaynak: TÜİK, 2017f (Erişim Tarihi: 01.04.2017).

Şekil 2. Türkiye'de küçükbaş hayvan sayıları (baş)
Kaynak: TÜİK, 2017f (Erişim Tarihi: 01.04.2017).

Küçükbaş hayvan varlığında 2007-2008 döneminde meydana gelen gerilemenin temel nedeni de 2007 yılında etkili olan kuraklıktır. Bu dönemde yem hammaddesi olan arpa ve diğer yem bitkilerinin üretimi azalmış ve fiyatları % 100'e yakın artmıştır. Kriz nedeniyle yüksek fiyatlara

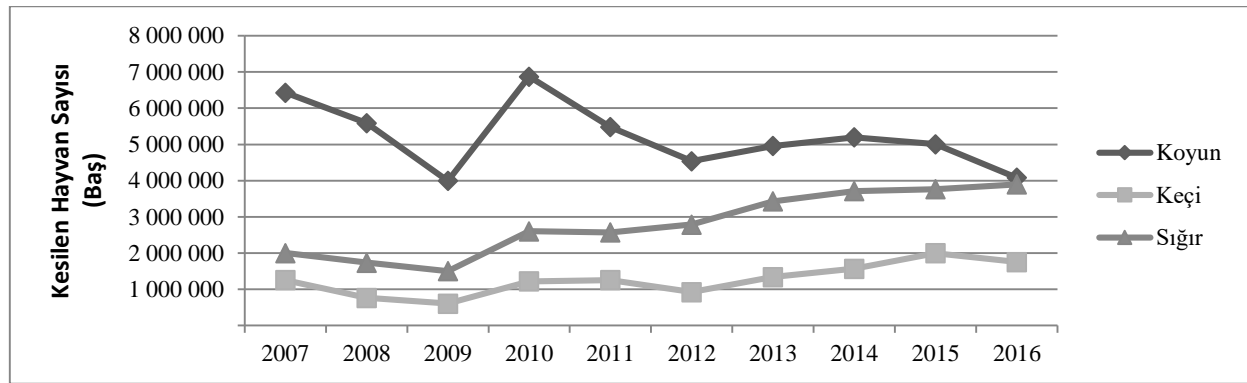
yem ithalatı gerçekleştirilmiştir. Dünyanın birçok ülkesi bu kriz döneminde, artan gıda fiyatlarına önlem olarak tarımsal destekleri artırmış; ihracat bazlı kısıtlamalar getirmiş ve iç piyasaları düzenleme yoluna gitmiştir. Türkiye'de ise bu dönemde çiftçiye verilen desteklerde

artırma gidilmemiştir (Yıldırım, 2008; DAKA, 2012). Hayvan başına destek ödeme sistemine geçilmiş ve doğrudan gelir desteği uygulamaya konulmuştur.

Kesilen Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Sayıları ve Et Üretimi

Ülkelerin sahip oldukları hayvan varlıkları, hayvancılık sektörünün gelişmişliğine dair fikir verse de kırmızı et sektörünün mevcut durumunun değerlendirilmesi açısından tek başına yeterli değildir. Bu nedenle son on yıl için kesilen hayvan sayıları da incelenmiştir.

Kesilen sığır ve keçi sayıları canlı hayvan varlığı ile (Şekil 2) benzerlik göstermekte ve 2007-2009 yıllarındaki azalmadan sonra tekrar yükselmiştir. Kesilen koyun sayısı aynı yıllarda (2007-2009) daha belirgin (% 63) bir düşüş yaşamış ve 6 milyon 428 bin baştan 3 milyon 997 bin başa kadar gerilemiştir. 2010 yılında ise önemli bir yükselmeye (% 73) 6 milyon 873 bin başa ulaşmış, 2012 yılında ise 4 milyon 541 bin başa gerilemiştir. 2016 yılında ise 3 milyon 900 bin baş sığır, 4 milyon 83 bin baş koyun ve 1 milyon 756 bin baş keçi kesildiği görülmektedir (Şekil 3). 2016 yılında kesilen sığırlardan 1 milyon 59 bin ton, koyunlardan 82 bin ton ve keçilerden de 31 bin ton et üretilmiştir (TÜİK, 2017d).

Şekil 3. Kesilen büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayıları (baş)
Kaynak: TÜİK, 2017g (Erişim Tarihi: 01.04.2017)

Kırmızı Et İşleme Sanayii

Türkiye’de kırmızı et işleme sanayiinde üretilen ürünlerin tüketiciye ulaştırılmasında birçok kurum ve kuruluş görev almaktadır. Başlıcaları (Güneş ve ark., 2002; Demirkol 2007):

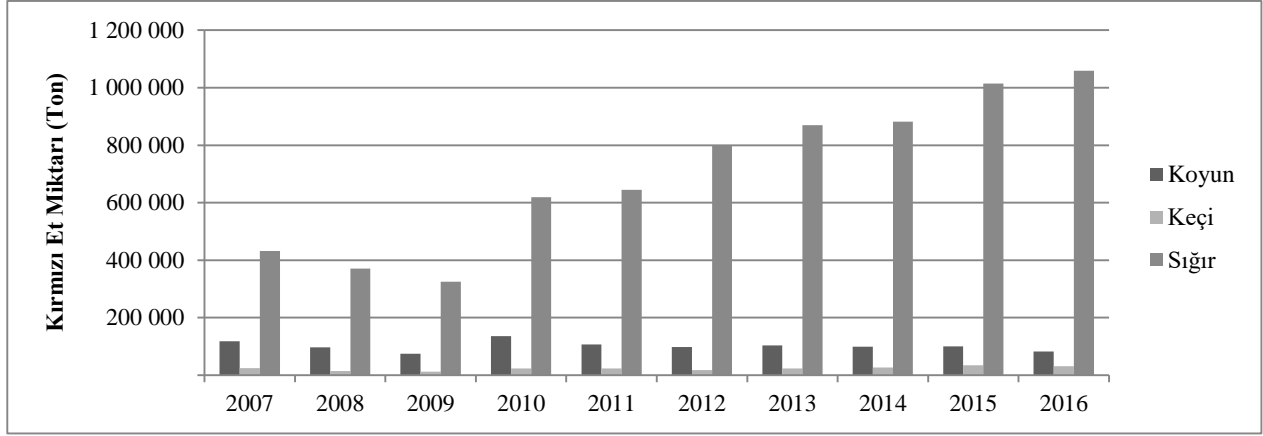
- Belediye mezbaha ve kombinaları
- Et ve Balık Ürünleri A.Ş.’ne (EBK) ait kombinalar/Et ve Süt Kurumuna ait kombinalar
- Özel sektöre ait mezbaha ve kombinalar
- Et mamulleri üreten özel sektör tesisleridir.

Türkiye’de hayvan satış yerleri, 24.12.2011 tarihli ve 28152 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Hayvan Satış Yerlerinin Ruhsatlandırılma ve Denetleme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik” çerçevesinde ruhsatlandırılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye’de toplam 114 Ruhsatlı Hayvan Pazarı ve 15 Hayvan Borsası olmak üzere toplam 129 ruhsatlı hayvan satış yeri bulunmaktadır (Anonim, 2017).

Besiye alınan hayvanlar, kesim için uygun ağırlığa ulaştıklarında kırmızı et üretiminin ikinci aşaması olan

kesime gönderilmektedir. Türkiye’de 210’u özel sektöre ve 425’i kamuya ait olmak üzere toplam 635 adet kesimhane bulunmaktadır (Anonim, 2013). Kesim işlemi sonrası işlenecek olan kırmızı etler işleme tesislerine gönderilmektedir. 2013 yılında et işleyen ve depolayan 238 işletme, et ve kümes hayvanları etlerinden üretilen ürünleri imal eden 239 işletme bulunmaktadır (TGDF 2015; TGDF, 2016). İşlenmeyecek olan etler ise kasaplar, zincir mağazalar, toptancılar gibi satış noktalarına veya ihracata gönderilmektedir.

Türkiye’de 2008-2009 yıllarında tüm kırmızı et çeşitlerinin üretiminde azalma yaşanmıştır. 2007 yılında 431 bin ton olan sığır eti üretimi 2009 yılında % 24.5 azalarak, 325 bin ton olmuştur (Şekil 4). Keçi eti üretimi oldukça azdır. 2016 yılında kesilen (Şekil 3) yaklaşık 3 milyon 900 bin baş sığırdan, 1 milyon 59 bin ton kırmızı et sağlandığı görülmektedir. Türkiye’de ortalama sığır karkas verimi 270 kg/baş’tır. Afrika ve Asya kıtaları ortalamasından yüksek olan verim düzeyi diğer kıtaların ve dünya ortalamasının ise altındadır (ESK, 2013).

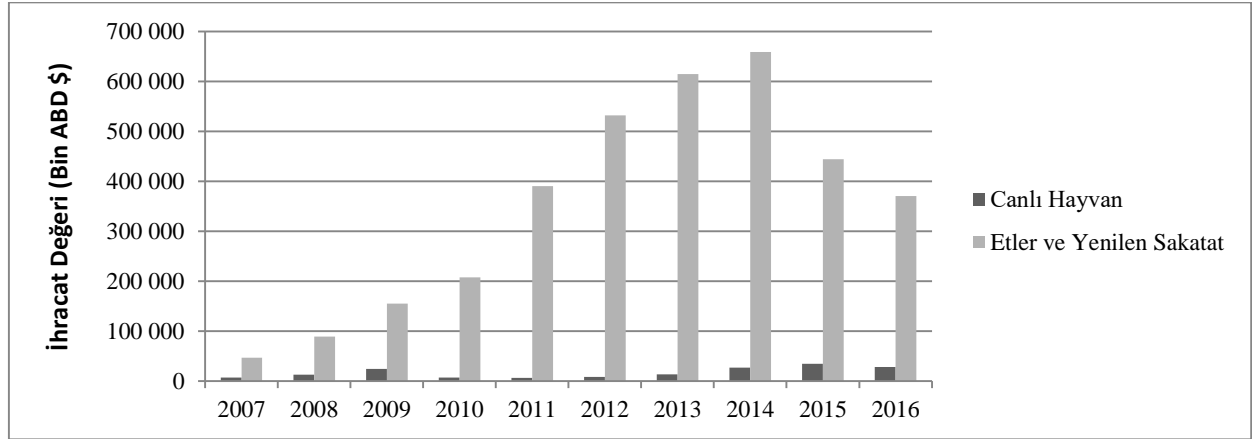
Şekil 4. Türkiye’de kırmızı et üretim miktarı (ton)
Kaynak: TÜİK, 2017d (Erişim Tarihi: 01.04.2017).

Kırmızı Et Dış Ticareti

Kırmızı Et İhracatı

Türkiye’nin canlı hayvan ve kırmızı et ihracatı Azerbaycan, Suriye, İran, Irak gibi Doğu ve Ortadoğu

ülkelerine yapılmaktadır. Türkiye’nin 2007 yılında 46 milyon 518 bin dolar olan etler ve yenilen sakatat ihracatı, % 1318 artışla 2016 yılında 659 milyon 435 bin dolar olmuştur (Şekil 5).

Şekil 5. Türkiye canlı hayvan, etler ve yenilen sakatat ihracatı (Bin ABD \$)
Kaynak: TÜİK, 2017b (Erişim Tarihi: 02.04.2017).

Kırmızı Et İthalatı

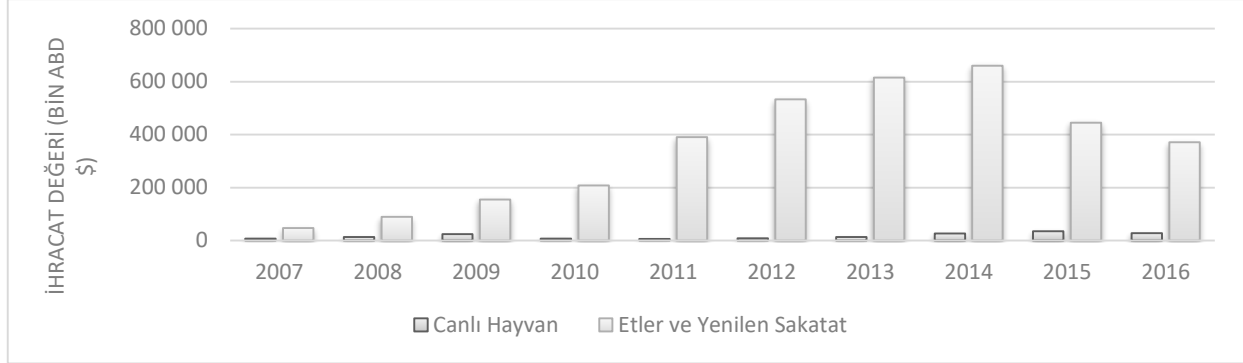
Türkiye 2008-2009 krizinden önce sadece damızlık amacıyla ithalat yapmaktaydı. Bu dönemdeki hayvancılık krizi sonrası kırmızı et açığını kapatmak için canlı hayvan ve etler ile yenilen sakatat ithalatına izin verilmiştir. 18.10.2012 tarihli ve 28445 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “4.10.2012 tarihli ve 2012/3839 Sayılı 2013 Yılı Programının Uygulanması, Koordinasyon ve İzlenmesine Dair Bakanlar Kurulu Kararı Eki” ‘nde 2009 yılı ikinci yarısından itibaren sürekli bir artış eğilimine giren kırmızı et fiyatlarının düşürülmesi için 2010 yılında başlatılan kasaplık canlı hayvan ve et ithalatının sürdürülmekte olduğu belirtilmiştir. 2016 yılında Türkiye

canlı büyükbaş ithalatını Uruguay, Brezilya, Fransa, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Almanya ve Avustralya gibi ülkelerden yapmıştır. 2016 yılında canlı olarak ithal edilen küçükbaş hayvanların tamamına yakını damızlık olup, % 74’ü Ukrayna’dan getirilmiştir (ESK, 2016).

Canlı hayvan ithalatının çoğunluğunu büyükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. 2008 ve 2009’ da yapılan ithalatın tamamı damızlık olup; 2010 yılından itibaren besi amaçlı ve kasaplık hayvan ithalatı yapılmaya başlamıştır. 2007 yılında yaklaşık 23 milyon 921 bin dolar olan canlı hayvan ithalatı, 2011 yılında en yüksek değere ulaşmış ve 1 milyar 28 milyon 121 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. En fazla

canlı büyükbaş hayvan ithalatı 2011 ve 2012 yıllarında gerçekleştirilirken, bunun büyük çoğunluğunu kasaplık sınıfı oluşturmuştur. Et ve yenilen sakatat ithalatı değeri 2007 yılında 97 bin dolar iken, 2011 yılında 513 milyon

600 bin dolara yükselmiştir. 2014 yılında ise 6 milyon 377 bin dolara gerilemiş, 2015 yılında bir önceki yıla göre % 1575 artarak 106 milyon 852 bin dolar, 2016 yılında ise 42 milyon dolar olmuştur (Şekil 6).

Şekil 6. Türkiye canlı hayvan, etler ve yenilen sakatat ithalatı (Bin ABD \$)
Kaynak: TÜİK, 2017c (Erişim Tarihi: 02.04.2017).

2016 yılında gerçekleşen büyükbaş hayvan ithalatının çoğunluğu besi amaçlı olmak üzere; % 37'si Uruguay, % 16'sı Brezilya, % 11'i Fransa, % 7'si Macaristan'dan yapılmıştır. Damızlık sığır ithalatının % 56'sı ABD, %30'u Avusturya'dan, kasaplık sığır ithalatının %45'i Almanya, %19'u Avusturya, %12'si Çek Cumhuriyeti'nden sağlanmıştır. Kasaplık sığır ithalatının % 93'ü Brezilya'dan yapılmıştır (ESK, 2016).

Sorunlar ve Öneriler

Hayvancılık Sektörüne Bağlı Sorunlar ve Öneriler

Türkiye'de son 15 yılda, hayvancılık konusunda çok büyük reformlar gerçekleşmiştir. Ancak bu reformlar, büyükbaş hayvan yetiştiriciliği başta olmak üzere sektördeki birçok sorunu çözmeye yeterli olamamıştır. Irkların ıslah edilmemesi, yeterli miktarda ucuz ve kaliteli yem bitkisi üretilmemesi sonucu, 2007-2010 döneminde sığır sayısı hariç hayvan popülasyonunda önemli azalmalar yaşanmıştır. Hayvan varlığında görülen önemli azalma kırsal yoksulluğu artırmanın yanı sıra, canlı hayvan arzının düşmesine ve et ürünleri fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır (DPT, 2007). Bu nedenle, ıslah programları geliştirilmeli, belirtilen kapsamda soy kütüğü ve başta süt ve döl verimi olmak üzere verim kontrolü çalışmaları yaygınlaştırılmalıdır (Çapraz, 2004; Kaymakçı ve ark., 2010).

En önemli sorunların başında üreticinin yem ihtiyacını karşılayamaması gelmektedir. Bunun sonucunda, üreticinin maliyeti artmakta ve besi hayvanlarının verimleri düşmektedir. Bu sorunun çözümü çayır-mera alanlarının nicelik-nitelik yönünden iyileştirilmesi ve

yönetimi, yem bitkileri üretimine gereken önemin verilmesi ve sağlanan desteğin sürdürülmesi ile mümkün olabilecektir (Anonim, 2011).

Bir diğer önemli sorun ise hayvancılık işletmelerinde kayıt tutulmaması ve tutulan kayıtların ise güvenilir olmamasıdır (Tosun ve Demirbaş, 2012). İzlenebilirliğin sağlanamamasının yanı sıra yeterli ve ciddi kontrol edilmeyen sınırlar ile gümrükler, kırmızı etin kontrolsüzce ve kaçak yollardan iç pazara girmesine yol açmaktadır (DPT, 2007). Türkiye'de bulaşıcı hayvan hastalıklarının varlığı hayvancılığı ve kırmızı et üretimini olumsuz yönde etkilemekte özellikle şap, brusella, tüberküloz hastalıkları önemli ekonomik kayıplara neden olmaktadır (TÜKETBİR, 2013).

Hayvancılık işletmelerinin koşullarını iyileştirmeleri için uygun kredi finansman imkânları, özellikle mevcut küçük ve orta ölçekli besi işletmeleri için, düşük faizli yatırım işletme kredileri kullanımında kolaylık sağlanmalıdır (DPT, 2007 ve Anonim, 2011). Yanı sıra hayvancılık sektöründe örgütlenme teşvik edilmeli ve daha önemlisi mevcut örgütlerin etkinliği de artırılmalıdır (Tosun ve Demirbaş, 2012).

Süt ve kırmızı et alt sektörleri birbirinin rakibi veya alternatifi değil bütünleyicisidir. Bu nedenle, süt sektöründe rasyonel bir üretim ve pazarlama organizasyonunun kurulması, dönemsel fiyat dalgalanmalarının önüne geçilmesi, et ve süt kurumlarının işbirliğinde piyasa koşullarının düzenlenmesinin etkin şekilde sağlanması ve sürdürülmesi de önemlidir (Anonim, 2011; Anonim, 2014).

Kırmızı Et İşleme Sanayiine Bağlı Sorunlar ve Öneriler

Türkiye’de hayvan yetiştiricileri ile kırmızı et işleme sanayii arasında entegrasyonunun sağlanamaması, sanayiinin kaliteli ve yeterli hammadde teminini güçleştirmektedir. Kasaplık hayvan arzındaki mevsimsel dalgalanmalar nedeniyle et sanayii işletmeleri düşük kapasite ile çalışmaktadır (Anonim, 2011). 2009 yılı verilerine göre; çiğ kırmızı et sanayiinde kapasite kullanım oranı % 26.2, kaplamalı et ve et ürünleri sanayinde ise % 23’dür.

Geleneksel üretim teknikleri kullanılan et işleme sanayiinde, hayvan kesimlerinin büyük çoğunluğu halen küçük ve modern olmayan mezbahalarda gerçekleştirilmekte, et ve et ürünleri çoğunlukla hijyenik ve teknolojik olmayan şartlarda üretilmektedir. Kırmızı et işleme sanayiinde, AB’de olduğu gibi kesim standardı, karkas sınıflandırması ve derecelendirmesi işlemi yapılmamakta, dolayısıyla hayvansal ürün tüketiminde kalite-fiyat ilişkisi yeterince kurulamamakta ve işletmeler arasında haksız rekabet ortamı oluşmaktadır (Anonim, 2011). Ayrıca, besi hayvanı ve kırmızı et pazarlamasında yer alan aracı sayısının azaltılması hem üretici hem de tüketici açısından önemlidir

Dış Ticarete Meydana Gelen Gelişmelere Bağlı Sorunlar ve Öneriler

Sektörün dış ticaret açısından iki sorunu, ithalatın devam etmesi ve artması ile ihracat potansiyelinden yararlanılamamasıdır. İthalat, yurt dışına döviz transferinin yanı sıra diğer bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. İthalat ile gerek hayvan gerek insan sağlığı açısından tehlike oluşturan BSE (Deli Dana Hastalığı)’nin ve SBV (Schmallenberg Virüsü), mavi dil gibi başka hastalıkların taşınma olasılığı artmaktadır. Sektörün sorunlarını ithalat ile çözmeye çalışmanın sonucunda hayvancılığı bırakacak yetiştiricilerin tekrar hayvancılığa kazandırılması zor görünmektedir (Karakuş, 2011). Et ithalatı politikaları yerine ülke içinde sektörel kalıcı ve sürdürülebilir yönde iyileştirecek, uzun vadeli önlemler alınmalıdır (Yıldırım, 2015). Ayrıca, Türkiye’nin gerek AB ülkeleri gerekse Orta Doğu pazarına satışta rekabet avantajı bulunan ürünlerden küçükbaş canlı hayvan ve et üretimini artırıcı önlemleri alması, kırmızı et üretiminde sığır eti üzerinde oluşan baskıyı da azaltacak niteliktedir.

Sonuç

Hayvancılık sektörü üstlendiği ekonomik ve sosyal fonksiyonları ile kırsal kalkınmanın sağlanmasında önemli bir yere sahiptir. Büyük ve küçükbaş hayvan yetiştiricilerinin mevcut durumunun iyileştirilmesi ve yeniliklere adapte edilerek geliştirilmesi için Türkiye’de hayvancılık sektöründe daha gerçekçi ve uzun vadeli planların yapılması gerekmektedir. Sektör ile ilgili politikaların yetiştiricilerin maliyetlerini gözetmesi, bu amaçla kısa vadeli çözümler yerine yapısal önlemlerin alınması Türkiye’de hayvancılık sektörünün devamlılığı açısından zorunlu görülmektedir. Türkiye mevcut potansiyeli ve sektör deneyimi ile ithalat yapan değil ihracat olanaklarını tartışan bir ülke konumuna gelmelidir.

Kırmızı et sektörünün ikinci önemli parçasını oluşturan kırmızı et işleme sanayiinin kendi ekonomik ve teknik içsel sorunlarının çözümü ile birlikte hayvancılık sektörü ile entegrasyonu sağlanmalıdır. Bu çalışmada yeterli kadar tartışılmayan hayvan refahı ve gıda güvenliği gibi sektörünün ikinci dereceden ancak son derece önemli olan diğer sorunları için de çözümler üretilmelidir.

Kaynaklar

- Anonim, 2011. AB uyum sürecinde Türkiye hayvancılık kongresi 2011 kırmızı et komisyonu çalışma sonuç raporu.
- Anonim, 2013. Kırmızı et sektör analizi. Türkiye Kırmızı Et Üreticileri Merkez Birliği TAIEX-IPARD Toplantısı, Ocak.
- Anonim, 2014. www.apelasyon.com/Yazi/167-hayvancilik-ve-kirmizi-et-sektorune-bakis (18.09.2017).
- Anonim, 2017. Hayvancılık verileri. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü, 2017.
- Bayraç, H.N.,Çemrek, F., 2011. AB uyum sürecinde Türkiye’de hayvancılık sektörünün yapısal analizi ve geliştirmeye yönelik politikalar., Ekonomik Yaklaşım Kongreler Dizisi, Ankara.
- Çapraz, İ., 2004. Kırmızı et sektör profili. İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi, İstanbul.
- DAKA, 2012. Küçükbaş hayvancılık çalıştay raporu. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı. 8-9 Haziran, Hakkari.
- Demirkol, C., 2007. Türkiye’de kırmızı et sektörünün

- sanayici ve tüketici düzeyinde analizi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Tekirdağ.
- DPT, 2007. Dokuzuncu kalkınma planı hayvancılık özel ihtisas komisyonu raporu. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- DPT, 2014. Onuncu kalkınma planı hayvancılık özel ihtisas komisyonu raporu. T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara.
- ESK, 2013. 2013 Sektör raporu. Et ve Süt Kurumu, Ankara.
- ESK, 2016. 2016 yılı sektör değerlendirme raporu. Et ve Süt Kurumu, Ankara.
- FAO, 2015. <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QA> (18.09.2017).
- Güneş, E., Albayrak, M., Gülçubuk, B., 2002. Türkiye’de gıda sanayi. TEKGIDA-İŞ Sendikası. Semih Ofset, Ankara.
- HAYGEM, 2015, GTHB Hayvancılık genel Müdürlüğü, Ankara. (18.09.2017)
- Karagöz, H., 2009. Türkiye’de ve Konya’da hayvancılık sektörü, sektörün sorunları ve çözüm önerileri. Konya Ticaret Odası, Etüd Araştırma Servisi, Konya.
- Karakuş, K., 2011. Türkiye’nin canlı hayvan ve kırmızı et ithaline genel bir bakış. Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi 1(1):75-79.
- Kaymakçı, M., Taşkın, T., Mutaf, S., Kumlu, S., Yalçın, S., Koşum, N., Koyuncu, M., Ün, C., Önenç, A. ve Karaca, O. 2010. Türkiye damızlık üretim stratejisi. Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi Bildirileri, 11-15 Ocak s:1055-1070, Ankara.
- Resmi Gazete, 2011. Hayvan satış yerlerinin ruhsatlandırılma ve denetleme usul ve esasları hakkında yönetmelik. Tarih: 24.12.2011, Sayı: 28152.
- Resmi Gazete, 2013. 18 Ekim 2012 tarihli ve 28445 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 4 Ekim 2012 tarihli ve 2012/3839 sayılı 2013 yılı programının uygulanması, koordinasyonu ve izlenmesine dair bakanlar kurulu kararı eki. Tarih: 12.01.2013, Sayı: 28526.
- Saçlı, Y., 2010. Kırmızı et fiyatlarında görülen değişimler üzerine bir değerlendirme. Dünya Gıda Dergisi, Ekim İstanbul.
- Taşkın, T., Özder, M. ve Dellal, G., 2013, Türkiye’de küçükbaş hayvancılığının mevcut durumu ve geleceği. 2. Ulusal Süt Zirvesi 20-21 Mayıs, İzmir.
- TGDF, 2015. Türk gıda ve içecek sektörü 2014 envanteri Gıda Hattı Dergisi Ankara.
- TGDF, 2016. Türk gıda ve içecek sektörü 2015 envanteri Gıda Hattı Dergisi Ankara.
- Tosun, D., Demirbaş, N., 2012. Türkiye’de kırmızı et ve et ürünleri sanayiinde gıda güvenliği sorunları ve öneriler. Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi 26(1):93-101.
- TÜİK, 2017a. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanı olan işletmelerin işletme büyüklüğüne göre işletme ve hayvan varlığı dağılımı. (17.04.2017)
- TÜİK, 2017b. Türkiye canlı hayvan, et ve yenilen sakatat ihracatı. <http://www.tuik.gov.tr> (02.04.2017).
- TÜİK, 2017c. Türkiye canlı hayvan, et ve yenilen sakatat ithalatı. <http://www.tuik.gov.tr> (02.04.2017).
- TÜİK, 2017d. Türkiye kırmızı et üretim miktarı. <http://www.tuik.gov.tr> (01.04.2017).
- TÜİK, 2017e. Türkiye tarım alanları. <http://www.tuik.gov.tr> (02.04.2017).
- TÜİK, 2017f. Türkiye’de büyükbaş ve küçükbaş hayvan sayıları <http://www.tuik.gov.tr> (01.04.2017).
- TÜİK, 2017g. Türkiye’de kesilen hayvan sayısı. <http://www.tuik.gov.tr> (01.04.2017).
- TÜKETBİR, 2013. Kırmızı et sektör analizi. Tailex-İpard Toplantısı.
- Yıldırım, A.E., 2008. 2008 Tarım destekleri <http://www.tarimdunyasi.net/2008/03/15/2008-tarim-destekleri/> (18.09.2017)
- Yıldırım A.E., 2015. Kırmızı ette sorunlar ve çözüm önerileri. <https://www.dunya.com/gundem/kirmizi-ette-sorunlar-ve-cozum-onerileri-haberi-272791> (19.09.2017)